

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Mahmud Hasan el-Mağnîsî'nin Mantık Anlayışı | Mahmoud Hassan el-Magnisi's Understanding of Logic

Yazar(lar) | Author(s): Adem EVMEŞ

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

EVMEŞ, A . "Mahmud Hasan el-Mağnîsî'nin Mantık Anlayışı". Mantık Araştırmaları Dergisi 2 (2019): 38-72

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mader/issue/52241/634948>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Mahmud Hasan el-Mağnîsî'nin Mantık Anlayışı*

 Adem EVMES**

Özet

“Mahmud Hasan el-Mağnîsî'nin mantık anlayışı” adını taşıyan bu çalışmada Mağnîsî'nin Ebherî'nin İsâgûcî adlı eserine yaptığı Muğni't-Tullâb adlı şerhinden hareketle kavram, önerme ve akıl yürütme konuları hakkında görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken Kâtî'nin şerhiyle de karşılaştırmada bulunduk. İlk olarak kavram konusunu ele aldık. Kavramların tanımlarını yaparak örnekler verdik. Daha sonra beş tümel, tanım konusunu ele aldık. Tanım konusundan sonra önerme ve akıl yürütme konusu genel hatlarıyla ele aldık. Sonuçta ise ulaşılan kanaatlere yer verdik.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Mağnîsî, Muğni't-Tullâb, şerh, kavram, önerme, akıl yürütme.

Mahmoud Hassan el-Magnisi's Understanding of Logic

In this study called “Mahmoud Hassan al-Magnisi's Understanding of Logic”, we tried to clarify Magnisi's views on the subject of concept, suggestion and reasoning by looking at his commentary to al-Abhari's Isagoge, Mugni't-Tullâb. While doing this, we also compared his work to Qati's commentary. First, we discussed the subject of concept and we gave examples by defining various concept. Then we discussed the subjects of five universals and definition. Following the subject of definition, we discussed the subjects of suggestion and reasoning in broad strokes. In the conclusion section, we stated our conclusions.

Keywords: Logic, al-Magnisi, Mugni't-Tullâb, commentary, concept, suggestion, reasoning

Giriş

Bu çalışmada Mağnîsî'nin mantık anlayışını ana hatlarıyla ele alıp, Mağnîsî'nin kavram, önerme ve akıl yürütme konuları hakkında temel

* Bu çalışma “Muğnisi'nin Mantık İlmine Katkıları”, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Türkiye, 2015) adlı çalışmadan elde edilmiştir.

** Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, ademevmes_71@hotmail.com

görüşlerine yer vermeye çalışacağız. Şunu belirtmek gerekir ki h. 1222'de vefat etmiş olan Mağnîsî, Esîrüddin Mufaddal b. Ömer el-Ebherî'nin *İsâgûcî* adlı mantık risalesine 1890 yılında *Muallim Muğni't-Tullab* adıyla bir şerh yazmıştır.¹ Mağnîsî'nin mantık görüşlerini ele alırken bu eserinden faydalandık. Ayrıca ilk şarihlerden olan Hüsamuddîn Hasan el-Kâtî'nin görüşlerine yer vermeye çalıştık.

Mağnîsî, mantık ilminin temelini oluşturan tasavvur ve tasdik bağlamında mantık konularını ele almıştır.² Bilgi, tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılmaktadır. Bilginin ilk kısmı olan tasavvur, hüküm bildirmez iken; bilginin ikinci kısmı olan tasdik ise hüküm bildir. Mesela, 'insan' terimi hakkında olumlu ya da olumsuz hüküm verilmemesi tasavvur olurken, 'insan yazıcıdır' ve 'insan yazıcı değildir.' şeklinde hüküm verilmesi ise tasdiktir.³

1. Kavram Teorisi

Mantıkla dil arasında sıkı bir ilişki vardır. Dil sayesinde düşüncelerimizi ifade ederiz. Bundan dolayı İslam mantık tarihinde, lafız-mana ilişkini ortaya koymak amacıyla ilk olarak delalet konusu ele alınmıştır. Delâlet, bir şeyin halidir ki, onu bilmekle başka bir şey daha bilinir. Birinci şeye delâlet eden (dâl), ikinci şeye ise delâlet edilen (medlûl) adı verilir. Delâlet, eğer lafız ile olursa sözlü delâlet, lafız ile olmazsa sözsüz delâlet olur. Delâlet ister sözlü olsun ister sözsüz olsun, vaz'î, aklî, tabîi delalet olarak üzere üç kısma ayrılır.⁴ Ebherî, *İsâgûcî*'de sözlü ve sözsüz delalet ayrımı yapmamaktadır.

Delalet türlerinden mantığı ilgilendiren sözlü vaz'î delâlettir. Sözlü vaz'î delalet; mutabakat, tazammun ve iltizam olmak üzere üçe ayrılır. Sözlü vaz'î delâletin birinci çeşidi olan mutabakatla delalet, lafzın vaz' vasıtasıyla konulduğu mananın tamamına delalet etmesidir. Mesela, 'insan' teriminin 'konuşan canlıya' delaleti böyledir. Lafzın, konulduğu

¹ Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı* (İstanbul: Divan Kitap, 2012), 39.

² Mahmud Hasan el-Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, thk. İsam b. Mühezzeb es-Subui (Beyrut: Dar-ı Beyrut, 1430/2009), 67.

³ Kutbuddîn Râzî, *Tahrîrü'l-Kavâidi'l-Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*, thk. Muhsin Bidarfer, (Kum: Menşûrât-ı Bîdâr, 1426/2005), 30-31.

⁴ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 72.

anlamın tamamına uygun olmasından dolayı mutabakat adı verilmiştir. Bu da 'ayakkabı, ayakkabıya uydu.' deyiminden elde edilmiştir. Tazammun, lafzın vaz' vasıtasıyla konulduğu anlamın bir kısmına delalet etmesidir. Mesela, 'insan' teriminin sadece 'canlıya' veya sadece 'konuşan' terimine delalet etmesi tazammunla delalettir. İltizam, lafzın vaz' edildiği anlama veya onun bir kısmına değil de, bu anlamın zihinde gerektirdiği bir şeye delâlet etmesidir.⁵ Mağnîsî'ye göre lafzın anlamı gerektirmesi; ya hem zihnen hem de haricen (dış varlıkta) olur. Mesela, insanın ilim öğrenmeye ve yazı yazmaya yeteneğinin olması, hem zihnen hem de haricen bir gerektirmedir. Ya da bu gerektirme sadece hariçte olur. Mesela, siyahlığın, zenci ve karga için gerekli olması böyledir. Ya da gerektirme sadece zihinde olur. Görmenin, körlüğü gerektirmesi böyledir.⁶

İltizami delaleti diğerlerinden ayıran en önemli özellik, zihinsel gerektirmenin şart koşulmasıdır. Zihinsel gerektirme bir şeyin diğer bir şeyi zihinde gerektirmesidir. Bu durumda gerektiren (lâzım) ne zaman zihinde yer alırsa, gerekenin de (melzûm) zihinde bulunması gerekir. Bundan dolayı Mağnîsî burada 'zihni' kaydını koymuştur. Burada harici bir gerektirmenin şart koşulması mümkün değildir. Çünkü haricî iltizam, bir şeyin başka bir şeyi hariçte gerekli kılmasıdır.⁷ Bu delalet türlerinde dikkat çeken husus, lafzın anlam için vaz' edilmiş (konulmuş) olmasıdır. Mutabakatla delalette, lafız konulduğu anlamın tamamını göstermektedir. Tazammun da ise anlamın bir kısmını içermektedir. İltizam da ise gerektirme yoluyla anlamı göstermesidir.

Mağnîsî, bu üç delalet arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Mağnîsî, mutabakatın tazammunu gerektirmeyeceğini ifade etmiştir. Aynı şekilde mutabakat, iltizamı da gerektirmemektedir. Mağnîsî, Fahreddîn Râzî'nin bu konuda farklı bir görüşe sahip olduğunu belirtmiştir.⁸ Fahreddîn Râzî'ye göre mutabakat, tazammunu gerektirmektedir. Çünkü her bilinene, zihni bir lazım gerekir. Zihni lazımın tasavvuru, kendisinden

⁵ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 75; Hüsâm el-Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, thk.Kasım b. Naim el-Hanefî, (Beyrut: Daru'l-Küttübü'l- İlmiyye, 2015), 12-13.

⁶ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 75-76.

⁷ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 76.77.

⁸ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 77.

başka bir şeyi gerektirmemektedir. Bundan dolayı bir şeyin tasavvuru, mutabakatı gerektirmektedir.⁹

Kavram, bir objenin zihindeki tasavvurudur. Buna fikir de denilir. Bir kavram dille ifade edilirse buna da terim denir. Terimler isim, fiil ve harf olarak üç kısma ayrılmaktadır. Kavramın tek başına bir işlevi yoktur. Yani bir kavram için doğrudur veya yanlıştır ifadelerini kullanamayız. Doğruluk ve yanlışlık değerleri önermeler içindir. Eğer bir kavram önerme içinde yer alırsa o zaman doğrudur veya yanlıştır diyebiliriz.¹⁰ Mağnîsî kavramları ilk olarak müfret (tekil) ve mürekkep (bileşik) olarak ikiye ayırmaktadır.

1.1. Müfret (Tekil): Müfret, parçasıyla anlamın bir parçasına delaleti kastedilmeyen kavramdır. Müfret kavramlar ilk şarih olan Kâtî tarafından dört kısımda ele alınırken, Mağnîsî tarafından beş kısımda ele alınmıştır. Müfret kavramın kısımları şöyledir: (1) 'Kâf' harfinin özel isim yapılması gibi asla bir parçası bulunmayan kavram müfrettir. (2) Ya da 'Zeyd'¹¹ ve 'nokta' kavramı gibi parçası vardır ancak anlamı yoktur. (3) Müfret kavramın parçaları ve kastedilen anlama delaleti vardır. Ancak kavramın kullanıldığı yerde kastedilen anlam akla gelmemektedir. Mesela, 'konuşan canlı' kavramı, özel isim olarak kullanıldığında 'insan' kavramının delalet ettiği konuşan canlıya delaleti vardır. Ancak isim olarak kullanıldığında ismin parçaları olan 'konuşan' ve 'canlı' kavramlarının verdiği manayı vermez. Aksine bu iki parça belirli bir şahsın ismi olmaktadır. (4) Ya da hem müfret kavramın hem de anlamının parçaları vardır. Müfret kavramının parçalarının anlama delaleti vardır. Ancak bu delalet bizim kastettiğimiz anlam da değildir. Mesela, 'Abdullah' kavramı özel isim iken, hem de parçaları olan 'Abd' ve 'Allah' kavramlarının bir manaya delaleti de vardır. Bu kavramların bir anlama delaleti bizim kastettiğimiz anlam da değildir. Çünkü bir şahsın ismi olan 'Abdullah' kavramında kölelik ve ulûhiyet yoktur.¹² (5) Veyahut 'insan' kavramı gibi hem parçasının hem de anlamının parçası vardır. Ancak

⁹ İsmail Hanoğlu, *Fahrüddîn er-Râzî'nin Kitâbu'l-Mulahhas Fi'l-Mantık ve'l-Hikme Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 1; 10.

¹⁰ Necati Öner, *Klasik Mantık* (İstanbul: Divan Kitap, 2011), 21.

¹¹ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 17.

¹² Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 84; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 18.

insan kavramının parçaları anlamının parçalarına delalet etmemektedir. Mesela 'insan' kavramında yer alan 'İ' harfi 'canlı' kavramına, 'N' harfi ise 'konuşan' kavramına delalet etmemektedir.¹³ Mağnîsî nazarında müfret kavramların karakteristik özelliği, kaç parçadan meydana gelirse gelsin, tek başlarına bir anlamlarının olmamasıdır.

1.2. Mürekkep (Bileşik): Müfret olmayan kavram demektir. Yani kavramın bir parçası anlamının bir parçasına delalet eden kavramdır. Mesela, taş atıcı (râmi'l-hicâre) kavramı mürekkep bir kavramdır. Bu kavramın parçaları ele alındığında 'atıcı' kavramı taş atan kişiye delalet etmekte iken, 'taş' kavramı ise belirli bir cisme delalet etmektedir.¹⁴ Mağnîsî, müfret kavramları daha geniş bir şekilde ele alırken, mürekkep kavramları daha kısa şekilde ele almıştır.

Mağnîsî, Ebherî'nin 'müfret kavramının tanımı mürekkep kavramdan önce niçin tanımlamıştır?' şeklinde bir itirazın olabileceğini ifade etmiştir. Mağnîsî burada yapılan taksimin mefhum itibariyle değil de zat itibariyle yapıldığını ifade etmiştir. Bundan dolayı zât itibariyle müfret, mürekkep kavramından önce gelmektedir.¹⁵

Müfret kavramlar, manalarında ortaklık kabul edip etmemelerine göre tümel ve tikel olarak ikiye ayrılır. Manasında ortaklığa engel olmayana tümel, ortaklığa engel olana ise tikel denir. Bu kavramlar kendi içlerinde çeşitli sınıflara ayrılır. Şimdi bunları sırayla görelim.

1.3. Tümel (Küllî) Kavram: Tümel, tasavvur edildiğinde, kendisinde birden fazla şeyin ortak olmasına engel olmayan kavramdır. Burada ortaklığı engelleyen şey o kavramın bizzat kendisi değil salt tasavvurudur. Bu hususu Ebherî *Îsâgûcî*'de 'nefs' kaydı ile ortaya koymaktadır. Mesela, 'insan' kavramı, tümel bir kavramdır.¹⁶ Bu kavramın anlamı, akıl birçok anlamın ortak olmasına engel olmamaktadır.¹⁷

¹³ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 84.

¹⁴ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 85; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 17.

¹⁵ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 85-86.

¹⁶ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 89-90; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 19-20.

¹⁷ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 90; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 19-20; Ahmet Kayacak, *Ebherî'nin Îsâgûcî'sinin İlk Şerhleri (XIV-IVI. YY)* (Doktora Tezi: Erciyes Üniversitesi, 1996), 69.

1.4. Tikel (Cüz'î) Kavram: Tikel, tasavvur edildiğinde, kendisinde birden fazla şeyin ortak olmasına engel olan kavramdır. Mesela, 'Zeyd' ve 'Amr' kavramları tikeldir. Bu iki ismin anlamı şahsiyeti ile birlikte zatlardır. Bundan dolayı 'Zeyd' ve 'Amr' tasavvur edildiğinde birden fazla şeyin manalarına ortak olması engellenmektedir.¹⁸

Tümel kavram ayrıca zâtî (özel) ve arazî (ilintisel) olarak ikiye ayrılır. Tümel, kaplamında yer alan tikellerin hakikatine dahil olur ya da dahil olmaz. Tümel, kaplamında yer alan tikellerin hakikatine dâhil olursa zâtî, dâhil olmaz ise arazî olur. Şimdi bunları ele alalım.

1.5. Zâtî (Özel) ve Arazî (İlintisel) Kavramlar: Zâtî, fertlerinin hakikatine dâhil olan kavramdır. Mesela, insana ve ata nispetle 'canlı' kavramı zâtîdir. Canlı kavramı zâtî kavram olmakta ve insanın hakikatine girmektedir. Çünkü insan kavramı, canlı ve konuşan kavramlarından oluşmaktadır. Aynı şekilde canlı kavramı kendisine dâhil olan at, inek ve katıra nispetle zâtî bir kavramdır.¹⁹

Arazî kavram, zâtî olmayandır. Yani parçalarının hakikatine dâhil olmayandır. Mesela, insana nispetle 'gülen' kavramı arazîdir. Çünkü 'gülmek' fiili insanın parçaları olan Zeyd, Amr ve Bekir'in hakikatine dâhil değildir.²⁰ Daha önce geçtiği gibi insan, 'canlı' ve 'konuşan' kavramlarından meydana gelmiştir. Gülücü olmanın, insanın gerçekliği dışında olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece, mahiyetin kendisinin zâtî olmayıp; aksine arazîyattan olduğu anlaşılmaktadır. Zira mahiyetin kendisi bu açıklamaya muhalefet etmektedir. Ancak arazînin muhalefet etmediğini görmekteyiz.²¹

1.6. Beş Tümel (Külliyât-ı Hamse)

İslam mantıkçıları, tümelleri zâtî ve arazî olarak iki kısma ayırmışlardır. Zâtî olan tümelleri cins, tür (nevi) ve ayırım (fasıl), arazî olan tümelleri de hassa ve araz-î amm (ilinti) olarak beş tümeli ifade

¹⁸ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 92; Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 19.

¹⁹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 95; Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 20.

²⁰ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 96.

²¹ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 20-21; Kayacık, 74.

etmektedirler.²² Mağnîsî ve Kâtî'de İslam mantık geleneğinde olduğu gibi beş tümel ele almışlardır.

1.8.1. Cins

Beş tümelin birincisi cinstir. Cins, hususiyetle değil de, sırf ortaklık sebebiyle 'o nedir?' sorusunun cevabında söylenen sözdür. İnsan ve ata nispetle 'canlı' kavramı cinstir. Zira insanın ve atın ne olduğu sorulduğunda, canlı kelimesi iki arasındaki ortak mahiyetin tamamına delâlet etmektedir. İnsan ve ata ayrı ayrı sorulduğunda, 'canlı' kavramının ikisi için ayrı ayrı cevap olması doğru olmaz. Zira 'canlı' kavramı, her birinin ferdi mahiyeti değildir. İnsanı soru ile ayırıp, 'o nedir?' diye sorulduğunda cevap mahiyetin tamamı olacağı için, cevap 'konuşan canlıdır', şeklinde olur. Aynı şekilde at kavramı da yalnız başına ele alınıp, 'o nedir?' diye sorulduğunda, cevap mahiyetin tamamı olacağı için, cevap 'kişneyen canlıdır', şeklinde olur.²³

İsâgûcî'de cins, 'o nedir' sorusunun cevabında hakikatleri farklı olan çoklar üzerine söylenen tümel (külli), şeklinde resmedilmiştir.²⁴ Kâtî ve Mağnîsî cinsin tanımının analizini yapmıştır. Kâtî'ye göre tanımda geçen 'tümel' kavramı fazlalıktır ve faydasızdır. Mağnîsî'ye göre ise 'tümel' kavramı cinstir ve diğer tümelleri bu şekilde kapsamaktadır.²⁵ Tanımda geçen diğer bir kavram 'söylenen (mekûl)'dir. Kâtî'ye göre 'söylenen (mekûl)', sözü tümelleri ve tikelleri içine alan cinstir. Mağnîsî'ye göre ise, 'çoklar üzerine' ifadesine bitişmesi için zikredilmiştir.²⁶ Kâtî'ye göre 'çok şeyler üzerine' ifadesi, tikelleri tanımın dışına çıkarmaktadır. Daha öncede geçtiği üzere, tikel, müşahhas tek bir şeye denir. Mağnîsî'ye göre ise, 'hakikatleri farklı olan' ifadesini nitelemek için zikredilmiştir.²⁷ Kâtî'ye göre 'hakikatleri farklı' ifadesi ile türü tanımın dışında bırakmıştır. Mağnîsî'ye göre ise 'hakikatleri farklı' ifadesi ile tür, türün hassası ve yakın ayırım tanımın dışında bırakılmıştır.²⁸ Kâtî'ye göre 'o nedir?

²² Abdülkuddûs Bingöl, *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 33.

²³ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 99; Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 21-22.

²⁴ Özpilavcı, *Ebherî İsâgûcî ve Şerhi*, 37.

²⁵ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 23; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 100.

²⁶ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 23; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 100.

²⁷ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 23; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 100.

²⁸ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 24; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 100-101.

sorusunun cevabında' ifadesi, geriye kalan ayırım, hassa ve ilinti (araz-ı âmm)'ı tanımın dışında bırakmıştır. Mağnîsî'ye göre ise uzak ayırım, ilinti (araz-ı âmm) ve cinsin hassası tanımın dışında kalmıştır.²⁹

Görüldüğü gibi ilk şarih olan Kâtî ile son şarihlerden biri olan Mağnîsî arasında cinsin tanımının analizinde farklılıklar göze çarpmaktadır. En belirgin farklardan biri tümel kavramının Kâtî'ye göre fazlalık olurken, Mağnîsî'ye göre ise diğer tümelleri kapsamaktadır. Diğer bir farklılık ise 'hakikatleri farklı' ifadesi ile Kâtî sadece türü tanımın dışında bırakırken, Mağnîsî ise, tür, türün hassası ve yakın ayırım tanımın dışında bırakmıştır. Diğer bir farklılık ise 'o nedir?' sorusunun cevabında' ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Kâtî, ayırım, hassa ve ilintiyi tanımın dışında bırakırken, Mağnîsî, uzak ayırım, ilinti (araz-ı âmm) ve cinsin hassası tanımın dışında bırakmıştır.

İslam mantıkçıları cinsin çeşitleri olarak; yakın cins, uzak cins, en yüksek (âlî) cins, en alt (sâfil) cins, orta (mutavassıt) cins, müfret cins gibi cins çeşitlerinden bahsetmişlerdir.³⁰ Mağnîsî'de İslam mantıkçılarındaki olduğu gibi cinsin mertebelerini ele almıştır. (1) Cevher gibi altında cins bulunan ancak üstünde cins bulunmayan cinse, **cins-i âli (en yüksek cins)** denir. (2) Büyüyen cisim gibi hem üstünde hem de altında cins bulunan cinse, **cins-i mutavassıt (orta cins)** denir. (3) Canlı gibi üstünde cins bulunup altında cins bulunmayan cinse, **cins-i sâfil (aşağı cins)** denir. (4) Ne altında nede üstünde cins bulunan cinse, **müfret cins** denir. Bu mertebenin örneği yoktur.³¹ Kâtî de ise böyle bir ayırım yer almamaktadır.

Cinsin tanımı ve çeşitleri üzerinde Meşşâî geleneği esas almış görünen Mağnîsî, aynı yolu takip ederek beş tümelin geri kalanlarını aşağıdaki gibi ele almıştır.

1.8.2. Tür (Nev')

Beş tümelin ikincisi türdür. Tür, 'o nedir?' sorusunun cevabında ortaklıkla beraber hususiyet itibariyle söylenendir. Fertlerine nispetle insan kavramı türdür. Mesela Zeyd, Bekir, Amr ve diğerlerinin kim

²⁹ Kâtî, *Şerhu İsbâğüci*, 24; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 101.

³⁰ Kamil Kömürçü, *Esiruddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı* (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2010), 65.

³¹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 101-103.

olduğu sorulduğunda, cevap insan olur. Çünkü insan kavramı onlar arasındaki ortak mahiyetin tamamına delâlet eder. Soru sadece Zeyd'e sorulsa, verilecek olan cevap yine insandır. Çünkü insan kelimesi, Zeyd'in tüm mahiyetine delalet etmektedir. Böylece türün ortaklıkla beraber hususiyet itibariyle, 'o nedir?' sorusunun cevabı olduğu ortaya çıkmıştır.³²

Îsâgûcî'de tür, 'o nedir' sorusunun cevabında hakikatleri yönünden aynı olan sayı bakımından farklı birçok şey üzerine söylenen tümeldir, şeklinde resmedilmiştir.³³ Kâtî ve Mağnîsî tanımında yer alan ifadeleri açıklamıştır. Tanımda geçen 'tümel' ve 'çoklar üzerine söylenen' ifadelerini cins konusunda açıklamıştı. Kâtî'ye göre 'çoklar üzerine söylenen' ifadesi ile tikel tanımın dışında bırakılmıştır. 'Hakikatleri itibariyle değil de, sayı itibariyle farklı olanlar' ifadesi, cinsi tanımdan çıkarmaktadır. Çünkü tür, cinsin aksine, gerçeklikleri aynı olan şeyler üzerine söylenmektedir. Sayı yönünden farklı olanlar ifadesi, fertlerin şahıslar ve arazlarda farklı, çeşitli olmasından dolayıdır.³⁴ Mağnîsî'ye göre 'hakikatleri itibariyle değil de, sayı itibariyle farklı olanlar' ifadesi, cins, cinsin hassası, ilinti ve uzak ayrımı tanımdan çıkarmıştır. 'O nedir?' sorusunun cevabında' ifadesi ile yakın ayrım ve türün hassası tanımdan çıkarılmıştır. Bu ikisi 'o zatında veya arazında hangi şeydir?' sorusunun cevabında söylenendir.³⁵ Kâtî'ye göre 'o nedir?' sorusunun cevabında ifadesi ile ayrım, hassa, ilinti tanımdan çıkarılmıştır.³⁶ Görüldüğü gibi iki mantıkçımız arasındaki en belirgin farklardan biri 'hakikatleri itibariyle değil de, sayı itibariyle farklı olanlar' ifadesinin analizinde ve 'o nedir?' sorusunun cevabında tanımın dışında bırakılanlarda ortaya çıkmaktadır.

Mağnîsî'ye göre tür, göreceli (izâfî) ve hakiki olarak iki kısma ayrılmaktadır. Göreceli tür, üstünde ve altında cins bulunandır. Hakiki tür ise, altında bir cins bulunmayan türdür. İnsan kavramı hakiki türdür. Göreceli ve hakiki tür arasında eksik girişimlilik (umum husus min vech) ilişkisi vardır.³⁷ Kâtî de ise türün kısımları ele alınmamıştır.

³² Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 104-105; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 24-25.

³³ Özpilavcı, *Ebherî Îsâgûcî ve Şerhi*, 37.

³⁴ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 25-26.

³⁵ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 105.

³⁶ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 26.

³⁷ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 105.

Mağnîsî, tür ve çeşitlerini ele alırken Ebherî de olduğu gibi cinsten hareketle ortaya koymuştur. Cinsten hareketle türün ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasına kolaylık sağlamaktadır.

1.8.3. Ayrım (Fasl)

Ayrım, 'o nedir?' sorusunun cevabı olmayan bilakis 'o zatında hangi şeydir?' sorusunun cevabı olan tümele ayrım denir. Mağnîsî' aksine o zatında hangi şeydir?' sorusunun cevabında gelir. 'şeklindeki sözlerindeki kapalılığı, ayrımın 'bir şeyi cinsteki ortaklarından ayırt etmek' için olduğunu belirterek gidermiştir. Ayrıca ayrım konusunu anlatırken 'cins' kaydını eklemesi, Mütekaddimin âlimlerin kendisi için ayrım olan mahiyetin elbet bir cinsi vardır.' görüşüne işaret etmektedir. Müteahhirin âlimlere göre ise, insan ve canlı gibi cinsteki ortaklarından ayırt etmek için ayrımın daha genel bir şey olduğunu tercih etmişlerdir. Ayrıca iki veya daha çok işten türetilen bir mahiyetin parçalarını varlıkta ortak olduğunu ayırt etmektedir. Burada saydıklarımız o mahiyeti diğer varlıklardan ayırt eder.³⁸

Ayrım, yakın ve uzak ayrım olarak iki kısma ayrılmaktadır. Yakın ayrım, bir şeyi yakın cinsteki ortaklarından ayırt edendir. Uzak ayrım ise, uzak cinsteki ortaklarından ayırt edendir.³⁹

Îsâgûcî' de ayrım, 'o şey zatında hangi şeydir?' sorusunun cevabında söylenen tümeldir, şeklinde resmedilmiştir.⁴⁰ Buradaki 'tümel' ifadesi, cins olup, beş tümeli kapsamaktadır. 'O hangi şeydir?' sorusunun cevabında söylenen' ifadesi, tür, cins ve ilintiyi tanımın dışında bırakmıştır. Çünkü tür ve cins, 'o nedir?' sorusunun cevabında söylenen iki şey olup; 'o hangi şeydir?' sorusunun cevabında söylenmez. İlinti, bir şeyi diğer şeyden ayırt etmediği için ayrımın cevabında söylenmez. 'Zâtında' sözü, hassayı dışarıda bırakmaktadır. Çünkü hassa her ne kadar ayırt edici olsa da, bu ayırt edicilik zâtında ve cevherinde olmayıp, arazında olan bir ayırt etmedir.⁴¹ Görüşlerini karşılaştırdığımız mantıkçılarımız, ayrımın tanımının analizinde aynı ifadelerle yer

³⁸ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 108-109.

³⁹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 110.

⁴⁰ Özpilavcı, *Ebherî Îsâgûcî ve Şerhi*, 37.

⁴¹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 110-111; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 29.

Adem EVMES

vermişlerdir. Mağnîsî cins ve tür gibi ayırımın çeşitlerini ele almıştır. Kâfî ise bu konuları ele almamıştır.

Arazî, lâzım ve mufârik olarak iki kısma ayrılır. Çünkü onun mahiyetten ayrılması ya imkânsız ya da mümkün olur. Birinci duruma araz-ı lazım denir. İnsana nispetle bi'l-kuvve yazıcı olması araz-ı lazım olur. İkinci duruma ise araz-ı mufârik denir. İnsana nispetle bi'l-fiil yazıcı olması ise araz-ı mufârik olur. Bu arazdan her biri ya hassa ya da ilintidir.⁴² Şimdi bunları sırasıyla ele alacağız.

1.8.4. Hassa (Özgülük)

Araz-ı lazım ve araz-ı mufârikten her biri tek bir hakikate özgü olursa, hassa denir. İnsana nispetle bi'l-kuvve ve bi'l-fiil gülmesi hassadır. Bi'l-kuvve gülme, insanın mahiyetinden ayrılmayan araz-ı lâzımdır ve tek bir hakikate sahiptir. Bu da insanın mahiyetidir. Bi'l-fiil gülme araz-ı mufârik olup, insanın mahiyetinden ayrılır ve ona mahsustur.⁴³ Hassa; yalnızca bir hakikate ait arazî olarak söylenen tùmeldir, şeklinde tanımlanabilir.⁴⁴ 'Tümel' sözü daha önce geçtiği üzere metni tamamlamak içindir. 'Bir hakikate ait şeye denir' ifadesi cins olup, beş tùmeli kapsamaktadır.⁴⁵ 'Sadecé' kelimesi ise, çeşitli hakikatleri kapsamalarından dolayı cins ve ilintiyi tanımın dışında bırakmıştır. 'Arazî bir söz olarak' ifadesi, onların adı altlarında söylenenlerin arazî değil de, zâtî olarak söylenmesinden dolayı tür ve ayırımı tanımın dışında bırakmıştır.⁴⁶ Kâfî ve Mağnîsî hassa konusunu ilintiden hareketle ele almıştır. Hassa konusunda aralarında farklılık yoktur. İki mantıkçı da benzer şekilde konuyu ele almışlardır.

1.8.5. İlinti (Araz-ı Âmm)

Araz-ı lâzım ve mufârikten her biri yalnızca bir tek hakikate ait olmayıp, aksine birden fazla hakikat içinde geçerli olabilir. İşte buna ilinti denir. İnsan ve diğer canlılar için bi'l-fiil ve bi'l-kuvve nefes alması ilinti olur. Bi'l-kuvve nefes alma ilinti olup, canlıların mahiyetinden ayrılmayıp

⁴² Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 30.

⁴³ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 115-116; Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 31.

⁴⁴ Özpilavcı, *Ebherî İsâgûcî ve Şerhi*, 37.

⁴⁵ Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 31.

⁴⁶ Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 31-32; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 116.

ve tek bir hakikate de sahip değildir. Bilfiil nefes alma, araz-ı mufârik olup, onların mahiyetinden ayrılmaktadır ve tek bir hakikate ait değildir.⁴⁷

İlinti, arazî bir söz olarak çeşitli hakikatleri kapsayan tûmeldir, şeklinde tanımlanabilir.⁴⁸ 'Tûmel' ifadesi, daha önceden geçtiği gibi fazlalıktır. 'Çeşitli hakikatleri kapsayan tûmeldir.' ifadesi, sadece tek bir hakikat için söylendiğinden tûr, ayırım ve hassayı tanımın dışında bırakmıştır.⁴⁹ Mağnîsî'ye göre 'çeşitli hakikatleri kapsayan tûmeldir.' ifadesi ile cinsin dışındakiler ve uzak ayırım tanımdan çıkarılmıştır.⁵⁰ 'Arazî bir söz olarak' ifadesi, cinsi hariç tutmaktadır. Zira onun söylenmesi arazî değil, zâtîdir. Kendilerine eşit derecede gerekli özelliklerini zikrettiğimiz bu anlamların ötesinde başka mahiyetlerin olması da mümkündür.⁵¹ İlinti konusunda Kâtî ve Mağnîsî benzer ifadelerle yer vermiştir. Burada çıkarılacak en net sonuç, ilinti farklı hakikatler altında bulunanları ifade edendir.

Beş tûmel için olan tarifler resmi tarifler olarak meydana gelmiştir. Çünkü mekûle olmak, beş tûmele ârız bir durumdur. Ârız olan ile yapılan tarif resmdir.⁵² Ancak daha uygun olanı, had ve resmden daha genel olan tanımı zikretmektir. Çünkü onların tanımlar olduğunu bilmemek, resmler olduğunu bilmemeyi gerektirmez.⁵³

2. Tanım Teorisi

İslam mantıkçıları, tanım konusunu tasavvurlar bölümünde ele almışlardır. Çünkü tasavvurların maksadı tanım konusudur. Tanım konusundan önce ele aldığımız kavramlara ve beş tûmel konusu, tanım konusuna hazırlıktır. Tanım konusu 'kavl-i şârih (açıklayıcı söz)' ve 'ta'rifât (tarifler)' şeklinde ele alınmışlardır.

Sözlükte; 'tanıtmak, belirtmek, bildirmek' anlamına gelen tarif, 'bilinmesi diğer bir şeyin bilinmesini gerektiren söz' olarak açıklanmıştır. Türkçe de tarif yerine tanım ifadesi kullanılmaktadır. Tarif, muarrif ve el-

⁴⁷ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 32; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 117.

⁴⁸ Özpilavcı, *Ebheri İsâgûcî ve Şerhi*, 37.

⁴⁹ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 32.

⁵⁰ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 118.

⁵¹ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 32; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 118.

⁵² Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 118.

⁵³ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 33.

Adem EVMES

kavlü'ş-şârih olarak da kullanılmaktadır.⁵⁴ Başka bir ifadeyle tanım, bir şeyin mahiyetine delalet eden sözdür.⁵⁵

Yukarıda mantıkla ilgili zikrettiğimiz istilahlardan olan el-kavlü'ş-şârih, had ve resm'den daha geniş anlamlı olan ta'riftir. Had, bir şeyin mahiyetine delalet eden sözdür.⁵⁶ Had, tam ve nakıs olarak iki kısma ayrılır. Hadd-i tam, bir şeyin yakın cinsi ile yakın ayrımından meydana gelmektedir. İnsanın konuşan canlı tanımlanması böyledir. Zira 'insan nedir?' diye sorulduğunda konuşan canlıdır, diye cevap verilir. Bu ve benzeri ifadeler had-i tamdır. Had olmasına geldiğimizde, had kelimesi, sözlükte men', yasaklama demektir. Böyle olması, onun zatilerin hepsini içine alması, kendisinden olmayanları tanıma dâhil olmasına engel olduğundandır. Tam olmasına gelince, tüm zâtileri kapsamasındandır. Hadd-i Nakıs ise, bir şeyin uzak cinsi ile yakın ayrımından meydana gelen tanımdır. İnsanın konuşan cisim olarak tanımlanması böyledir. İnsanın ne olduğu sorulduğu zaman konuşan cisimdir, diye cevap verilir. Böylece had, nakıs olmaktadır. Had olmasını daha önce açıklamıştık. Nakıs olması ise, zâtilerin tanımda bir kısmının zikredilmesindedir.⁵⁷

Resm de had gibi tam ve nakıs olarak iki kısma ayrılır. Resm-i tam, bir şeyin yakın cinsi ile ayrılmaz hassalarından yapılandır. İnsanın tanımında gülendir, denilmesi resmdir. Resm-i tamın, resm olmasına gelince; tanım, bir şeyin ayrılmaz bir temel özelliklerinden biriyle olursa, eser belirtiyile tarif olur, bu da resmdir. Hadd-i tama benzediğinden dolayı tam denilmiştir.

Resm-i nâkıs ise, tek bir gerçeklikten meydana gelen arazlardan meydana gelmiştir, şeklinde ifade edilebilir. Tanımda geçen arazlar tek bir gerçekliğe ait olan arazlardır. İnsanın tanımında, iki ayağı üzerine yürüyen, geniş tırnaklı, derisi tüysüz, dik yapılı ve gülücüdür, denilmesi böyledir. Bu arazlardan bazılarının insan dışındaki varlıklarda olsa da,

⁵⁴ Ömer Türker, "Tarif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40; 28; Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifat*, trc. Ali Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 62.

⁵⁵ Ebu Ali İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, trc. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayınları, 2013), 16.

⁵⁶ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 34; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 121.

⁵⁷ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 34-35; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 122-123.

bunların hepsi insana mahsustur. Resm olmasını yukarıda açıklamıştık. Nakıs olmasına gelince, resm-i tamın unsurlarının bir kısmını zikretmesindedir.⁵⁸

Kâfî ve Mağnîsî tanım konusunu benzer şekilde ele almıştır. İlk olarak had ve resm olarak ikiye ayırdıktan sonra tam ve nakıs olarak iki kısımda ele almışlardır. Tanım konusunda verdikleri örneklerde benzerlik göstermektedir.

3. Önerme Teorisi

Aristoteles, önermeyi, 'bir şey hakkında bir şeyi tasdik ve inkâr eden söz' olarak ifade etmiştir.⁵⁹ Önerme, zihindeki yargının lafızlarla ifadesidir. Ancak dildeki her söz önerme değildir. Bir dilde haber bildiren cümlelere mantıkta önerme adı verilir.⁶⁰ İslam mantıkçıları önermeyi Aristoteles'in yaptığı tanıma benzer bir şekilde tanımlamıştır. Genel olarak İslam mantıkçıları önermeyi, doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz⁶¹ olarak tanımlamışlardır.

Mağnîsî, tanım konusunu ele aldıktan sonra hüccet konusunu ele almıştır. Hüccet, tasdike ulaştıran önermelerdir. Önerme, 'sözü söyleyen kimse için bu doğrudur veya yanlıştır denilmesi uygun olandır.' şeklinde tanımlanabilir. Mantıkçıların bir kısmı onu haber olarak isimlendirmiştir. Buradaki 'söz' kelimesi ister melfûze ister ma'kûle olsun bileşiktir. 'Söz' kelimesi eksik ve tam sözleri içine alan cinstir. 'Onu söyleyene bu konuda o doğrudur veya yanlıştır denilmesi uygun olur' ifadesi, ayrımdır ve bu ifade ile eksik ve inşâî sözlerden, emirden, nehiyden, sorudan kaçınılmıştır.⁶²

⁵⁸ Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 35-36; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 124-125.

⁵⁹ Aristoteles, *Organon-III* (Birinci Analitikler) trc. H. Ragıp ATADEMİR (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 3.

⁶⁰ Harun Kuşlu, *Nasîruddin Tûsî'de Önermeler Mantığı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 62-63.

⁶¹ Ebu Nasr Fârâbî *Kitâbu Kıyâ'si-Sagîr* (Küçük Kıyas Kitabı, Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri, içinde; nşr. M.T. Küyel (Ankara: A.K.D.T.Y.K. Yayınları, Fârâbî Külliyyatı, Sayı: 1, 1990), 98; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 21; Ebu Ali İbn Sînâ, *en-Necât*, trc. Kübra Şenel (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 29; Ali Çetin, *Celaleddin Devvânî'de Mantık Kavramları Tahkik, Çeviri ve Değerlendirme*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015), 301.

⁶² Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 37-39; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 127.

Mantıkçılar önermeleri çeşitli sınıflamalara tabi tutmuşlardır. Mesela önermeler yapıları bakımından yüklemli ve şartlı önermeler, nitelikleri bakımından olumlu ve olumsuz, nicelikleri bakımından tümel, tikel vb şekilde mantıkçılar tarafından ele alınmıştır. Biz burada Mağnîsî'nin dikkate aldığı önermeleri ele alacağız.

3.1. Yüklemli Önerme: Önermede konu (mahkûm aleyh) ve yüklem (mahkûm bih) müfret ise, önerme yüklemlidir. Yüklemli önermenin örneği, 'Zeyd kâtiptir.' veya 'Zeyd kâtip değildir.' gibi.⁶³

3.2. Şartlı Önermeler: Eğer önermede konu ve yüklem müfret değil ise, önerme şartlıdır. Şartlı önermeler bitişik ve ayrık şartlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bitişik şartlı önermeler, kendisinde diğer önermenin takdirine göre, önermenin yanlışlığına veya doğruluğuna hükmedilen önermelerdir. Eğer diğer önermenin takdirine göre, diğer önermenin doğruluğuna hükmedilirse bu önerme olumlu (mûcibe) olur. Güneş doğarsa gündüz mevcuttur gibi. Eğer diğer önermenin takdirine göre, diğer önermenin doğruluğunun olumsuzluğuna hükmedilirse bu önerme olumsuz (sâlibe) olur. Güneş doğmamışsa gece mevcuttur gibi. Ayrık şartlı önermeler, iki önerme arasında zıtlıkla hükmedilen önermelerdir. Eğer ikisi arasında olumluluk yönünden zıtlıkla hükmolunursa, ayrık şartlı olumlu önerme olur. Sayı ya çift ya da tek olur önermesi gibi. Eğer ikisi arasında olumsuzluk yönünden zıtlıkla hükmolunursa, ayrık şartlı olumsuz önerme olur. Bu insan ya siyahtır ya da kâtip değildir, önermesi gibi.⁶⁴

Bitişik şartlı önermeler, lüzûmiyye (gerekli) ve ittifâkiyye (raslantılı) olarak iki kısma ayrılır. Önermede tâlinin doğruluğu, mukaddemin zatından kaynaklanan ikisi arasındaki ilişkiden dolayı, mukaddemin doğruluk takdirine göre olursa, önerme bitişik şartlı gerekli olur. Buradaki alakadan amaç, illet (illiyet), illet olunan (ma'luliyet)⁶⁵ ve görelilik (tezayüf) gibi mukaddemin tâliyi gerektirdiği sebeplerdir. İllete örnek, eğer güneş doğarsa gündüz mevcuttur, gibi. Güneşin doğması, gündüzün var olması için sebeptir.⁶⁶ İllet olunan örnek, her ne zaman gündüz mevcutsa, güneş

⁶³ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 39; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 130.

⁶⁴ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 39-40; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 130-132.

⁶⁵ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 44.

⁶⁶ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 44; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 149.

doğmuş olur, gibi. Gündüzün varlığı, güneşin doğmasından dolayıdır.⁶⁷ Görelilik olana örnek, eğer Zeyd Amr'ın babası ise, o da onun oğludur, gibi.

Bitişik şartlı önermelerde tâlinin doğruluğu, zikredilen alakadan dolayı mukaddemin doğruluk değerine bağlı olmayıp, aksine ittifâk (rastlantı) yoluyla olursa, önerme bitişik şartlı ittifâkiyye olur. Eğer insan konuşan ise, eşek anırandır, gibi. Zira insanın konuşan olması ile eşeğin anıran olması arasında herhangi bir alaka yoktur. Burada iki önermenin doğruluğu konusunda tevâfuk vardır.⁶⁸

Ayrık şartlı önermeler, hakikiye, mâniatü'l-cem', mâniatü'l-hulû olarak üç kısma ayrılmaktadır. Eğer önermede iki cüz arasında hem doğruluk hem de yanlışlık bakımından aykırılıkla hükümlenirse, önerme ayrık şartlı hakikiyedir. Sayı ya çift ya da tektir, gibi. Bu önerme de çift ve tekin tek bir sayıda birleşmeleri imkânsız olduğu için hakikiye adını almıştır.⁶⁹ Mağnîsî, ayrık şartlı hakikiyenin olumsuzuna, elbette bu insan yazıcı veya Türk değildir, önermesini örnek olarak vermiştir.⁷⁰

Eğer önermede iki cüz arasında sadece doğruluk bakımından aykırılıkla hükümleniyorsa buna mâniatü'l-cem' denir. Bu şey, ya taşdır ya da ağaçtır, gibi. Bu önermede ağaçla taş arasında sadece doğruluk bakımından aykırılık hükmedilmiştir. Bu iki önermenin iki cüz'ü arasında doğrulukta birleşmelerine engel olduğu için bu ismi almıştır.⁷¹ Mağnîsî, ayrık şartlı mâniatü'l-cem' olumsuzuna, elbette bu şey ne ağaç ne de taşdır, önermesini örnek olarak vermiştir.⁷²

Eğer önermenin cüzleri arasında doğrulukta değil, yanlışlık bakımından aykırılıkla hükmedilirse, önerme mâniatü'l-hulûdur. Zeyd ya denizdedir veya boğulmamıştır, gibi. Bu önermede denizde bulunmak ve boğulmamak arasında değil, denizde bulunmamak ve boğulmak arasında aykırılıkla hükümlenirse, denizde olup da boğulmamak caiz olurdu. Bu önerme, iki cüz'ün yanlışlıkta yalnız kalmalarını engellediği için bu ismi

⁶⁷ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 44.

⁶⁸ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 145; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 150-151.

⁶⁹ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 45-46; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 151-152.

⁷⁰ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 152.

⁷¹ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 47; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 152.

⁷² Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 152.

almıştır.⁷³ Mağnîsî, ayrıık şartlı mâniatü'l-cem' olumsuzuna, elbette Zeyd denizde değildir, ama boğuluyordur, önermesini örnek olarak vermiştir.⁷⁴

Yukarıda zikrettiğimiz ayrıık şartlı önermelerden her biri iki unsurdan oluşmaktadır. Ayrıık şartlı önermeler bazen de ikiden fazla unsurdan oluşur. Ayrıık şartlı hakikiye gelince, sayı ya fazla ya eksik ya da eşit olur, gibi. Burada sayının bu üç durumun hepsine bir anda sahip olamayacağını ve bunlardan ayrıı da olamayacağına hükmetmektedir. Bu konunun tartışılması gerekir. Zira hakikiyenin cüzlerinin bizzat birisi, o iki cüz arasında cem'in imkânsız olmasından dolayı, diğerinin çelişğini gerektirmektedir. Hulûnun imkânsızlığından dolayı bunun tersi olur. Hakikiye üç veya daha fazla unsurdan meydana gelirse bu hulfu gerektirir. Çünkü o önceki örnektedir. O da, sayı ya fazla, ya eksik ya da eşittir, örneğidir. Onun fazla olması, eksik olmamasını gerektirmektedir; eksik olmaması eşit olmasını gerektirir. Bundan da fazla olması eşit olmasını gerektirir, sonucunu ortaya çıkarır. Ayrıık şartlının hakikiye olmasından dolayı aralarında mâniatü'l-cem vardır ve bu da çelişkidir. Nakis olması, eşit olmamasını gerektirir. Bundan da fazla olmamasının eşit olmamasını gerektirdiği sonucu ortaya çıkar. Ayrıca ayrıık şartlının hakikiye olmasından dolayı, aynı şekilde aralarında mâniatü'l-hulû vardır ve bu da çelişkidir. Bütün bunların aksine doğru olan, hakikiyenin yüklemli ve ayrıık şartlı önermeden meydana gelmesidir. Bu sayı, ya bu sayıya eşittir, ya ondan fazladır, ya da ondan eksiktir, örneği gibi.

İkinci cüz yani zaidir, ayrıık şartlıdır. Birinci cüz', yüklemlidir ve aslı şöyledir. Bu sayı, ya bu sayıya eşittir veya eşit değildir. Ancak, ona eşit olmadığı zaman ya eksik ya da fazladır. Ayrıık şartlı önerme, yüklemli önerme kadar kuvvetli olduğu zaman onun yerine ikame edilir ve onun üç unsurdan meydana geldiği zannedilir. Aksine o, gerçekte ayrıık şartlı ve yüklemli önermeden meydana gelmiştir. Bundan dolayı hakikiye ve aynı şekilde mâniatü'l-cem ve mâniatü'l-hulûnun hilafına olarak, iki unsurdan meydana gelmiştir. Mâniatü'l-cem' üç veya daha fazla unsurdan meydana gelebilir.⁷⁵

⁷³ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 47-48; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 152-153.

⁷⁴ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 153.

⁷⁵ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 48-50; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 153-155.

Kâtî ve Mağnîsî önermeleri, yüklemli ve şartlı olarak ikiye ayırmıştır. Şartlı önermeleri, bitişik ve ayrık şartlı iki kısımda ele almışlardır. Genel olarak konuyu benzer şekilde ele almışlardır.

3.3. Önermenin Unsurları: Mağnîsî, önermeleri yüklemli ve şartlı olarak ikiye ayırdıktan sonra önermeyi meydana getiren unsurlar hakkında bilgi vermiştir. Yüklemli önermelerde birinci unsura konu (mevzû) denir. Konu, bir şeyle kendi üzerine hükmedilendir. İkinci unsura yüklem (mahmûl) denir. Yüklem, bir şeye yüklenilendir. Yüklem ile konuyu birbirine bağlayan da bağ (hükmi nisbet) denir. Şartlı önermelerde birinci unsura mukaddem (ön bileşen) denir. Mukaddem önce geldiği için bu ismi almıştır. İkinci unsura tâli (ardbileşen) denir. Tâli sonradan geldiği için bu ismi almıştır.⁷⁶ Kâtî de önermeyi meydana getiren unsurları benzer şekilde açıklamıştır.⁷⁷

3.4. Olumlu ve Olumsuz Önerme: Eğer, konu yüklemdir diyerek bir hüküm bildiriyorsa, önerme olumlu olur. Zeyd kâtiptir, önermesi olumludur. Eğer, konu yüklem değildir, şeklinde bir hüküm bildiriyorsa, önerme olumsuz olur. Zeyd kâtip değildir, önermesi olumsuzdur.⁷⁸ Mağnîsî, önermeleri olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayırdıktan sonra, olumlu önermeyi muhassala ve ma'dûle olarak ikiye ayırmıştır. Eğer olumlu önermede olumsuzluk edatı bulunmazsa, önerme muhassala olur. Bu tür önermelere de vucûdiyye adı da verilir. Zeyd kâtiptir, önermesi gibi. Eğer olumsuzluk edatı, önermenin bir parçası olursa ma'dûle önerme denir. Ma'dûle denilmesinin nedeni, olumsuzluk harfi, medlulün aslından döndürmektedir. Olumsuzluk edatı, konunun parçası olursa ma'dûletü'l-mevzû olarak isimlendirilir. Canlı olmayan cansızdır, önermesi gibi. Eğer olumsuzluk edatı yüklem parçası olursa ma'dûletü'l-mahmûl olarak isimlendirilir. Canlı, cansız olmayandır, önermesi gibi. Eğer olumsuzluk edatı konu ve yüklem aynı anda bir parçası olursa ma'dûletü'l-arafeyn olarak isimlendirilir. Canlı olmayan kâtip değildir, önermesi gibi. Olumsuz önermelerde ise olumsuzluk edatı vardır. Ancak bu edat konu veya yüklem bir parçası olmaz.⁷⁹

⁷⁶ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 132-133.

⁷⁷ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 40.

⁷⁸ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 40; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 135.

⁷⁹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 135-136.

Kâtî ve Mağnîsî nitelikleri bakımından önermeleri ele almışlardır. Mağnîsî, Kâtî'den farklı olarak muhassal ve ma'dûle önermeleri de ele almıştır.

3.5. Tekil (Mahsûse), Surlu (Mahsûre) ve Belirsiz (Mühmele)
Önerme: Mağnîsî, olumlu ve olumsuz önermeler tekil (mahsûse) ya da surlu (mahsûre) yani tümel, tikel ve belirsiz (mühmele) olarak kısımlara ayırmıştır. Eğer önerme de konu belirli bir şahıs ise, önerme tekil (mahsûse) olur. Zeyd kâtiptir ve Zeyd kâtip değildir. Mahsûse olarak isimlendirilmesine gelince, konunun belirli bir şahıs olmasından dolayıdır. Konusunun belirli, tikel bir şahıs olmasından dolayı şahsî önerme denilmiştir. Eğer önermenin konusu, belirli bir tikel ve şahıs değil, aksine belirsiz, tümel ve de konunun fertlerinin niceliği, tümel ve tikel olarak açıklanıyorsa önerme, mahsûre veya müsevvere denir. Mahsûre olması, konunun fertlerinin sınırlandırılmış olmasındandır. Müsevvere olması ise, kendisiyle kuşatılan, ihata edilen ve ona hasredilmiş fertlerin niceliğini gösteren lafız olan, sur'u içermesinden dolayı bu ismi almıştır. Sur kelimesi, beldenin surundan alınmıştır. Bu lafız, nasıl sur beldeyi koruyorsa, o da, konunun fertlerini korumaktadır. Surlu önermeler, ya konunun bütün fertleri üzerine hükmedilir veya iki takdir için hükmedilir. Bu da ya olumlu ya da olumsuz olur. Eğer olumlu olursa, önerme surlu tümel olumlu olur. Bütün insanlar kâtiptir, gibi. Tümel olumlu da sur edatları, bütün, her ve tümdür. Tümel olumsuz da ise, hiçbir şey 'dir. Eğer önermedeki hüküm fertlerin bazısı üzerine olursa, önerme surlu tikel olumlu olur. Bazı insanlar yazıcıdır, gibi. Yahut olumsuz olur. Bazı insanlar yazıcı değildir, gibi. Tikel olumlu da sur edatı, sadece kelimesidir, tikel olumsuz da ise, bazı ve değildir. Bazı hayvanlar insan değildir, gibi.⁸⁰ Olumlu ve olumsuz önermelerin tekil, surlu ve belirsiz önerme olarak sınıflandırılması Kâtî tarafından da yapılmıştır.⁸¹

Mağnîsî, olumlu ve olumsuz şartlı önermeleri tekil (mahsûse) ya da surlu (mahsûre) yani tümel, tikel ve belirsiz (mühmele) olarak kısımlara ayırmıştır. Şartlı önermelerin belirlenmesi, kuşatılması ve ihmal edilmesi, zamanların ve hallerin belirlenmesine bağlıdır. Çünkü şartlı önermelerdeki haller ve zamanlar, yüklemli önermelerin fertleri gibidir.

⁸⁰ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 138-140.

⁸¹ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 41-42.

Önerme de konu belirli bir şahıs ise, önerme tekil (mahsûse) olur. Bitişik ve ayrık şartlı önerme de hüküm belirli bir zamanda verilir ise, önerme tekil (mahsûse) olur. Bugün bana gelseydin sana ikram ederdim, önermesi gibi. Eğer önerme de hükmün konulduğu durumların hepsinin veya bazısının niceliği açıklanmışsa önerme, surlu (mahsûre) olur. Böyle olmazsa belirsiz (mühmele) olur. Mağnîsî, şartlı önermelerin sur edatlarına ve örneklerine yer vermiştir. Eğer bitişik ve ayrık şartlı önerme olumlu olursa, önerme surlu tümel olumlu olur. Her ne zaman güneş doğmuşsa gündüz olur, önermesi ve daima sayı ya çifttir ya da tektir, önermesi gibi. Bitişik şartlı tümel olumlunun sur edatı, her biri, her ne zaman ve ne zamandır. Ayrık şartlı tümel olumlunun sur edatı ise daimadır. Eğer bitişik ve ayrık şartlı önerme olumsuz olursa, önerme surlu tümel olumsuz olur. Elbette eğer güneş doğmuşsa gece mevcut değildir, önermesi ve elbette sayı ya çift ya da tek değildir, önermesi gibi. Bitişik ve ayrık şartlı tümel olumsuzun sur edatı elbette değildir. Eğer bitişik ve ayrık şartlı önermedeki hüküm durumların bazısı üzerine olursa, önerme surlu tikel olumlu olur. Güneş doğmuşsa gündüz mevcut olabilir, önermesi ve sayı ya çift veya tek olabilir, önermesi gibi. Bitişik ve ayrık şartlı tikel olumlu önermenin sur edatı olabilir. Bitişik ve ayrık şartlı tikel olumsuz önermenin sur edatı, olmayabilir. Güneş doğmamış ise gündüz mevcut olmayabilir, önermesi ve sayılar çift veya tek olmayabilir, önermesi gibi.⁸²

Eğer önermedeki şahıs belirli değil veya hüküm fertlerin hepsini veya bir kısmı üzerine olmazsa, önerme belirsiz (mühmele) olur. İnsan kâtipdir ve insan kâtip değildir, gibi. Bu önermede, hakkında hüküm verilen fertlerin niceliğinin açıklanması sur edatının terkedilmesiyle ihmal edildiğinden dolayı belirsiz olarak isimlendirilmiştir. Mühmele önerme tikel hükmündedir. Şahsiyye ise tümel hükmündedir.⁸³ Kâfî de benzer şekilde konuyu ele almıştır.⁸⁴ Burada bahsedilen önermeler ilimde sonuç verenlerdir. Tabii önerme, sonuç vermemesinden dolayı ilimlerde geçerli

⁸² Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 140-141.

⁸³ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 142.

⁸⁴ Kâfî, *Şerhu İsâgûcî*, 41-43.

değildir. Onun sınıflandırma dışında kalması, sınırlandırmaya herhangi bir eksiklik getirmez.⁸⁵

3.6. Önermeler Arası İlişkiler: Bu başlıkta çelişki (tenâkuz) ve döndürme (aks) ele alınacaktır. Klasik mantığın bu iki konusunu İslam mantıkçıları önermeler bölümünde, 'ahkâm-ı kazâyâ' başlığı altında, Batı mantıkçıları ise genellikle akıl yürütme bölümünde, vasıtasız çıkarım adı altında incelerler. Başlıklar farklı olsa da üzerinde durulan şeyler aynıdır. İslam mantıkçıları, aşağıda göreceğimiz gibi, iki önermeyi ele alıp, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini, Batı mantıkçıları ise bu iki önerme arasındaki ilişkinin altında bulunan akıl yürütmeyi esas almışlardır.⁸⁶ Çelişki (tenâkuz), iki önermenin olumlu ve olumsuzlukta ihtilaf etmesidir, bu ihtilaf, iki önermeden birinin doğru diğerinin ise yanlış olmasını gerektirir. Zeyd yazıcıdır ve Zeyd yazıcı değildir, gibi. Bu iki önerme, doğru ve diğerinin yanlış olmasını gerektirdiğinden, iki önerme doğruluk ve yanlışlıkta tam bir ihtilaf etmiştir.⁸⁷ İki önerme arasında çelişkinin gerçekleşebilmesi için sekiz konu da birliğin olması gerekiyor. Bunlar; konu, yüklem, zaman, mekân, izafet, kuvve ve fiil, parça bütün ve şart birliğidir.⁸⁸ Sekiz şartta birliği, Kudemâ mantıkçıları şart koşmuştur. Müteahhirûn mantıkçılarına göre ise konu ve yüklem de birlik çelişki için yeterlidir.⁸⁹ Bu anlattıklarımızdan sonra, iki önermeden biri tümel olumlu olduğu zaman diğerinin tikel olumlu olması gerekir. Tümel olumlunun çelişki tikel olumsuzdur. Her insan canlıdır, bazı insanlar canlı değildir, gibi. Tümel olumsuzun çelişki de tikel olumludur. Hiçbir insan canlı değildir, bazı insanlar canlıdır, gibi.⁹⁰

Birbiriyle çelişki içinde bulunun iki önerme, eğer surlu önerme ise aralarında çelişki gerçekleşmez. Ancak tümellik ve tikellikte ihtilaf edip, biri tümel, diğeri tikel önerme olursa gerçekleşir. Bunun olabilmesi içinde yukarıda saydığımız sekiz birimde ittifak etmeleri gerekir. Önerme tümellik ve tikellikte ihtilaf etmezse, iki tümel yan yana gelmiş olur, bu da yanlıştır. Her insan kâtipdir, hiçbir insan kâtip değildir, gibi. Tümelin

⁸⁵ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 43; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 144.

⁸⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 106.

⁸⁷ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 50; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 158-159.

⁸⁸ Kâtî, *Şerhu İsâgûci*, 52-53; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 160-161.

⁸⁹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 161.

⁹⁰ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 163.

çelişği tikeldir, tümel değildir, tikel önermenin de çelişği tümeldir, tikel değildir. Eğer çelişik halinde bulunan iki önerme belirsiz ise, iki önermenin hükmü, iki surlu önermenin hükmü gibidir. Belirsiz önermeler tikel önerme kuvvetinde olup, gerçekte surlu önermelerdendir.⁹¹

Döndürme (aks), olumluluk ve olumsuzluk hallerinin devam etmesiyle, konunun yüklem, yüklem de konu yapılmasıdır. Eğer önerme olumlu ise, döndürüldükten sonra yine olumlu olmalıdır. Eğer önerme olumsuz ise, döndürüldükten sonra da olumsuz olmalıdır. Aynı şekilde doğruluk ve yanlışlıkları da aynı kalmalıdır. Yani önerme doğru ise, döndürmeden de sonra doğru olmalıdır. Eğer önerme yanlış ise, döndürüldükten de sonra doğru olmalıdır. Döndürmeye örnek: Her insan canlıdır. Bu önermenin birinci parçası olan konuyu ikinci parça yani yüklem yaptık. İkinci parçayı da birinci parça yaptık. Sonuç, bazı insanlar canlıdır, şeklindedir. Eğer hiçbir insan taş değildir, önermesini döndürecek olursak, hiçbir taş insan değildir, şeklinde döndürülmüş olacaktır.⁹²

Ebherî'nin yukarıda yaptığı tanım, düz döndürmenin tanımıdır. Ters döndürme ise, olumluluk ve olumsuzluk hallerinin devam etmesiyle, konunun çelişğinin yüklem, yüklem çelişğinin de konu yapılmasıdır. Her insan canlıdır, önermesinin ters döndürmesi, her canlı olmayan insan değildir, önermesidir. İlimler de kullanılmadığından Ebherî tarafından zikredilmemiştir. Ayrıca ters döndürme ile elde edilen sonuç, kıyas değildir.⁹³

Mağnîsî, döndürmenin tanımı ve unsurları hakkında bilgi verdikten sonra hangi önermenin hangi önermeye döndürüldüğünü ele almıştır. Tümel olumlu önerme tümel olarak döndürülmez. Tümel olumlu önerme, tikel olumlu olarak döndürülür. Tümel olarak döndürülmemesinin nedeni, yüklem konudan daha genel olduğu bir konu ile bozulmaması içindir. Tikel olumlu önerme, tikel olumlu olarak döndürülür. Tümel olumsuz önermenin, tümel olumsuz olarak döndürülmesi bizatihi açıktır. Tikel olumsuz önermenin döndürmesi yoktur. Aksi takdirde, kendisinden konunun yüklemden daha genel olduğu bir unsurdan dolayı

⁹¹ Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 54-55; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 163-165.

⁹² Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 57-58; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 167-169.

⁹³ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 170-171.

Adem EVMES

bozulma meydana gelir ve daha hususinin bazıları doğru olmaz. Çünkü her hususi daha umumiyi gerektirir.⁹⁴

Mağnîsî bitişik şartlı önermelerin döndürülmesi konusunda ele almıştır. Mağnîsî'ye göre tümel veya tikel bitişik şartlı olumlu önermenin döndürmesi tikel olumludur. Önerme tümel olumsuz olursa, tümel olumsuz olarak döndürülür. Tikel olumsuz önermelerin ise döndürmesi yoktur.⁹⁵ Kâtî ve Mağnîsî çelişki ve döndürme konusunu benzer şekilde ele almışlardır. Ayrıca Mağnîsî bitişik şartlı önermelerin döndürülmesini ele almıştır.

4. Akıl Yürütme Teorisi

İnsan düşünen bir canlıdır. Bu özelliğiyle, yaratılmış diğer canlılardan ayrılmaktadır. Düşünmenin doğasını, yapısını bize bildiren ilim dalı mantıktır. Yöntem olarak mantık, doğru düşünmenin veya daha açık olarak doğru akıl yürütmeler yapabilmenin yöntemidir. Akıl yürütme, verilen öncüllerden sonuç olarak bir yargı çıkarma işlemine denilmektedir.⁹⁶ Klasik mantıkta genellikle, tümdengelim (tâlil), tümevarım (istikra) ve analogi (temsil) olmak üzere üç akıl yürütmeden bahsedilmektedir. Klasik mantık içerisinde en çok verilen akıl yürütme tümdengelimdir. Tümdengelim en mükemmel şekli de kıyas olarak kabul edilir.⁹⁷

4.1. Kıyas

Aristoteles'e göre kıyası şöyle ifade etmiştir: 'Kıyas, bir sözdür ki kendisinde, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar.⁹⁸ Farabi ise kıyası şöyle tanımlamıştır: 'Ortaya konulan bir takım öncüllerden yapılan sözdür. Bu öncüller birleştirildiği vakit onlardan arazi değil, zati olarak ve zorunlu bir surette başka bir şey hâsıl olur.'⁹⁹

⁹⁴ Kâtî, *Şerhu İsbâgüci*, 57-60; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 171-177.

⁹⁵ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 178-179.

⁹⁶ Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 367-368.

⁹⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 121; Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: Notos Kitap Yayınları, 2011), 38.

⁹⁸ Aristoteles, *Organon-III* (Birinci Analitikler), 5.

⁹⁹ Fârâbî, *Kitâbu Kıyâ'si-Sağîr* (Küçük Kıyas Kitabı), 101.

Mağnîsî kıyası önermelerden meydana gelmiş öyle bir sözdür ki, bu söz kabul edildiği zaman, zatı gereği diğer bir söz gerekir, şeklinde tanımlamıştır. Âlem değişkendir ve her değişken sonradan değildir. Bu iki söz kabul edildiğinde bunların gereği olarak, âlem sonradan yaratılmıştır, sözü ortaya çıkar. 'Kavl (söz)' denilmesinden maksat, makûl ve melfûz olmaktan daha genel olması içindir. 'Akvâl (sözlerden)' maksat ise, birden fazla sözden meydana gelmiş kıyası ve ikiden fazla sözden meydana gelmiş kıyasları da içine almaktır. Her ne kadar zatının gereği olarak, düz döndürülmesi ter döndürülmesi gibi, diğer bir sözden meydana gelse de, tek bir önermeye kıyas denilmez. 'Kabul edildiği zaman' ifadesi, bu sözlerin kabul edilmesini gerekli kılmamıştır. Aksine kabul edilirse bundan diğer bir söz gerektiğine işaret eder. Böylece, hem öncülleri doğru ve hem de yanlış olanlar kıyasın tanımına girer. Her insan cansızdır, her cansız eşektir önermeleri gibi. Bu iki söz asıllarında yanlış olsalar bile kabul edildikleri takdirde bu ikisinden her insan eşektir, önermesi çıkar. 'Ondan gerekir' ifadesiyle de tümevarım ve analogiden kaçınılmıştır. Çünkü o ikisinin önermeleri kabul edilse bile, kendilerine delil getirilenden geri kalma imkânından dolayı bundan diğer bir söz gerekmez. 'Zatı gereği' ifadesiyle de, eşitlik kıyasında olduğu gibi, yabancı bir önerme vasıtasıyla başka bir sözü sonuçlandıran kıyastan kaçınmak içindir. Bu, birincinin yüklemi diğerinin konusuyla bağlantılı olması itibarıyla iki sözden oluşan kıyastır. $A=B$, $B=C$. Bu ikisi $A=C$ 'yi gerektirir. Ancak bu, zatının gereği değil, yabancı bir öncül vasıtasıyla olmuştur. Bu da, bir şeye eşit olan şey, ona eşit olan diğer şeye de eşittir. Teselsülü gerektirmemesi için, öncüllerden meydana gelir demedi, sözlerden medyana gelir demiştir. Çünkü öncülü kıyasın bir unsuru olarak saymıştır. Onun tarifinde kıyası da almışlardır. Eğer öncül kıyasın tarifinde alınmış olsaydı kısır döngü olurdu.¹⁰⁰

Kıyas, kesin (iktirani) ve seçmeli (istisnâî) olarak iki kısma ayrılır. Eğer sonucun aynısı veya çelişigi bi'l-fiil kıyas da yer almıyorsa, buna kesin kıyas denir. Her cisim bileşiktir. Her bileşik sonradan meydana gelmiştir; öyleyse her cisim sonradan meydana getirilmiştir, gibi. Eğer sonucun aynısı veya çelişigi bi'l-fiil kıyas da yer alıyorsa, buna seçmeli kıyas denir. Güneş doğmuşsa gündüz mevcuttur. Ancak güneş

¹⁰⁰ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 182-184; Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, 60-64.

Adem EVMES

doğmuştur, sonuç olarak gündüz mevcuttur sonucu ortaya çıkar. Kıyas çeşitlerinden birincisi, içindeki terimlerin birbirine yakın olup, istisna edilmemesinden dolayı kesin kıyas olarak, ikincisi ise, istisna edatını içine almasından dolayı seçmeli kıyas olarak isimlendirilir. Kıyas da, sonucun aynısının veya çelişğinin bi'l-fiil zikredilmesinden amaç, onun iki tarafının veya iki tarafının çelişğinin sonuçtaki düzende yer almasıdır.

Kıyasta ister konu veya yüklem olsun, isterse mukaddem veya tâli olsun, sonucun iki tarafı arasında aracı olmasından dolayı orta terim (hadd-i evsat) olarak isimlendirilir. Sonucun konusuna, daha hususi olduğundan dolayı küçük terim (hadd-i aşğar) denir. Daha hususi olan kaplam açısından daha az olduğu için küçük olmaktadır. Sonucun yüklemine, daha umumi olduğundan dolayı büyük terim (hadd-i ekber) denir. Daha umumi olan kaplam bakımından daha çok olduğu için büyük diye isimlendirilmiştir. Kendisinde küçük terim bulunan önermeye küçük terimi içine almasından dolayı küçük önerme denilmiştir. Kendisinde büyük terim bulunan önermeye büyük terimi içine almasından dolayı büyük önerme denilmiştir. Küçük ve büyük önermenin, olumluluk ve olumsuzlukta, tümellik ve tikellikte birleşmelerine karîne ve mod (darb) denir.¹⁰¹

Kâtî ve Mağnîsî, kıyası kesin ve seçmeli olarak ele almışlardır. Kıyasın üç unsurdan meydana geldiğini benzer şekilde açıklamışlardır.

Hey'etü't-te'lif, yani büyük ve küçük önermenin bir araya getirilmesinden oluşan yapıya denir. Orta terim, küçük önermede yüklem, büyük önermede konu ise bu birinci şekildir. Her C B'dir, her B A'dır. Öyleyse her C A'dır. Eğer tam tersi olursa, yani küçük önermede konu, büyük önermede yüklem olursa bu dördüncü şekildir. Her B C'dir, her A B'dir; öyleyse her C A'dır. Eğer orta terim, iki önermede konu ise bu üçüncü şekildir. Her C B'dir, B A'dır; öyleyse her C A'dır, gibi. Eğer orta terim, iki önerme de yüklem olursa bu ikinci şekildir. Her C B'dir, hiçbir A B değildir. Öyleyse hiçbir C A değildir, gibi. Yukarıda zikrettiğimiz şekillerden dördüncüsü, kıyasın tabii yapısından uzaktır. Çünkü dördüncü şekilden sonuç zorlukla çıkarılmaktadır, diğer üç şekilden ise kolaylıkla çıkarılmaktadır. Kıyasın yapısına en uygun olan

¹⁰¹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 192-196; Kâtî, *Şerhu İsâğûcî*, 64-66.

birinci şekildir. Diğer üç şekil, ihtiyaç anında birinci şekle dönüştürülürler. Akliselim olan kimse, ikinci şekli birinci şekle dönüştürmeye ihtiyaç duymaz. Çünkü ikinci şekil, küçük önermedeki ortaklığından dolayı birinci şekle diğerlerinden daha yakındır. Küçük önerme, yüklemden daha üstün olan sonucun konusunu içerdiğinden dolayı, iki öncülün en üstünüdür. Çünkü yüklem ondan dolayı talep edilir. İkinci şekli, küçük ve büyük önermesi, olumluluk ve olumsuzlukta ihtilaf ettikleri zaman sonuç verir. Eğer ikisi olumlu veya olumsuz olduğunda farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. İki önerme olumlu olduğunda; her insan canlıdır ve her konuşan canlıdır doğru olacağından sonuçta doğru olacaktır. Buradaki büyük önermeyi 'her at canlıdır' şeklinde değiştirdiğimizde, elde edilen sonuç 'her at konuşandır' olacağından yanlışlık gerçekleşecektir. İki önerme olumsuz olduğunda; hiçbir insan taş değildir, hiçbir at taş değildir önermeleri doğru olacağından sonuçta yanlış olacaktır. Büyük önermeyi 'hiçbir konuşan taş değildir' şeklinde değiştirdiğimiz de, çıkan sonuç yanlış olacaktır. Bu şartla beraber, ikinci şekilde büyük önermenin olumlu olması gerekir aksi takdirde sonuç farklı olur.

Birinci şekil, şekiller arasında, diğerleri de ona döndürüleceğinden dolayı ilimlerde ölçü kılınmıştır. Mantıkçılar diğerlerini anlamaya vesile olsun diye, birinci şekli kanun olarak, diğerlerini değil de sadece sonuç veren modalarını açıklamıştır. Birinci şeklin sonuç veren modları dört tanedir. Çünkü akli bölümle on altı mod olmasını gerektirir. Bunlardan on ikisi çıkarılır ve geriye dört tane mod kalır. Birinci mod iki tümelden oluşur ve sonuç tümel olur. Her cisim bileşiktir, her bileşik sonradan olmuştur, o halde her cisim sonradan meydana gelmiştir, sonucu çıkar. İkinci mod, iki tümelden oluşur. Ancak büyük öncül olumsuz, sonuçta olumsuz olur. Her cisim bileşiktir, hiçbir kadim bileşik değildir, o halde hiçbir cisim kadim değildir, sonucu çıkar. Üçüncü mod ise, iki olumludan oluşur, ancak küçük önerme tikeldir. Sonuçta tikel olumlu olur. Bazı cisimler bileşiktir, her bileşik hadistir, o hal de bazı cisimler hadistir, sonucu çıkar. Dördüncü mod, küçük öncülü tikel olumlu, büyük önermesi tümel olumsuz ve sonuçta tikel olumsuz olur. Bazı cisimler bileşiktir, hiçbir bileşik kadim değildir, o halde bazı cisimler kadim değildir, sonucu çıkar. Bu açıklamalardan sonra bilinmelidir ki; birinci şekilde küçük önermenin olumlu ve büyük önermenin tümel olması gerekir. Aksi

takdirde sonuç farklı olur. Birincisine gelince, hiçbir at insan değildir, her at hayvandır olacağından uygun olan doğru olmasıdır. Büyük önermeyi her at kişneyicidir, önermesiyle değiştirdiğimiz de doğru olan yanlış olmasıdır.¹⁰²

Kâtî ve Mağnîsî, kıyasın dört şeklini ve sonuç veren modlarını ele almışlardır. İki mantıkçımız, benzer şekilde konuyu ele almışlardır. İki mantıkçı için birinci şekil önemlidir. Birinci şekil, şekiller arasında, diğerleri de ona döndürüleceğinden dolayı ilimlerde ölçü kılınmıştır.

Kesin kıyasın iki önermesi de, ya yüklemli olur. Her cisim bileşiktir ve her bileşik sonradan meydana getirilmiştir. Bu iki öncülün ikisi de yüklemli önermedir. Ya da iki bitişik öncülden meydana gelir. Eğer güneş doğarsa gündüz mevcuttur. Her ne zaman gündüz olursa yeryüzü aydınlıktır, gibi. Bu iki bitişik şartlı önermeden, eğer güneş doğarsa yeryüzü aydınlıktır, sonucu çıkar. İki bitişik şartlıdan amaç, gerekli (luzumiye) bitişik şartlıdır. Veyahut kesin kıyas iki ayrı şartlı öncülden meydana gelir. Her sayı ya çifttir ya tektir, her çift ya çiftin çiftidir veya tekin çiftidir, gibi. Bu iki ayrı şartlı iki önermeden, sayı ya çiftin çifti ya da tekin çiftidir, şeklinde sonuç çıkar. Kesin kıyas, bir yüklemli bir de bitişik şartlıdan meydana gelir. Yüklemli önermenin küçük önerme, bitişik şartlının büyük önerme olması, ya da tersi olabilir, fark etmez. Bu şey insan olduğu müddetçe o canlıdır, her canlı cisimdir, gibi. Birisi bitişik şartlı diğeri yüklemli olan bu iki öncülden, bu şey insan olduğu müddetçe cisimdir, şeklinde sonuç çıkar. Yahut kıyas, bir yüklemli bir ayrı şartlı öncülden oluşur. Yüklemli küçük önerme, ayrı şartlının da büyük önerme ya da tersinin olması fark etmez. Her sayı çifttir ya tektir, her çift iki eşit parçaya bölünür, gibi. Ayrı şartlı ve yüklemli olan bu iki öncülden, her sayı ya tektir ya da iki eşit parçaya bölünür, şeklinde sonuç verir. Kesin kıyas, bir bitişik bir ayrı şartlı önermeden meydana gelir. Bitişik şartlının küçük önerme, ayrı şartlının büyük önerme olması veya tersi fark etmez. Bu şey insan olduğu müddetçe o canlıdır, her canlıya beyaz veya siyahtır, gibi. Biri ayrı şartlı diğeri bitişik şartlı iki öncülden oluşan kıyastan, bu şey insan olduğu müddetçe o ya siyah veya beyazdır, sonucu çıkar.

¹⁰² Kâtî, *Şerhu İshâgûci*, 66-70; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 197-214.

Seçmeli kıyas daima, biri şartlı diğeri de şartlı önermenin iki tarafından biri olarak yer alan ve şartlı önermenin bir tarafını isbat veya nefyeden iki öncülden meydana gelir. Böylelikle diğeri cüz orada kalır veya ortadan kalkar. Şartlı önermenin bitişik veya ayrı olması gerekmez. Bitişik şartlı olduğunda; eğer güneş doğmuşsa gündüz mevcuttur, ancak güneş doğmuştur, öncüllerinden, güneş doğmuştur, sonucu çıkar. Ayrık şartlı olduğunda ise, bu sayı ya daima çifttir ya da tekdir, ancak bu sayı çifttir, öncülleri sayı tek değildir, sonucunu verir.

Seçmeli kıyasta, şartlı öncül bitişik şartlı olursa, mukaddemin aynısını seçmek talinin aynısını sonuç verir. Aksi takdirde لازمın melzumdan ayrılması gerekir, bu da لازم da geçersiz olur. Tâlinin çelişği istisna edilirse, mukaddemin çelişğini sonuç olarak verir. Aksi takdir de melzum lazımsız olmayacağı gibi, birincide olduğu gibi istenilen sonuç elde edilmez. Seçmeli kıyasta şartlı öncül, eğer ayrık şartlı olursa; iki unsurdan birisinin aynısını seçmek, ikisinin bir araya gelmesinin imkânsız olmasından dolayı, diğeri çelişğini sonuç olarak vermektedir. İkisinden birinin çelişğini seçmek, ikisi arasında hulûnun imkânsız olmasından dolayı, ikinci örnekte olduğu gibi diğeri aynısını sonuç olarak verir. Bütün bunlar seçmeli kıyas ayrık şartlı hakikiye olduğu zamandır.¹⁰³

4.2. Tümevarım (İstikrâ)

Mantıktaki akıl yürütme biçimlerinden biri de tümevarımdır. Mağnîsî tümevarımı, tikel varlığının çokluğundan hareketle tümel üzerine hüküm verme, olarak tanımlamıştır. Mağnîsî tümevarımı tam ve eksik olarak iki kısma ayırmaktadır. Buna göre yapılan akıl yürütme, bütünü tüm parçalarını kapsıyorsa tam tümevarım olur.¹⁰⁴ Kâtî tümevarım konusunu ele almamıştır.

4.3. Analoji (Temsil)

Akıl yürütme şekillerinden biri de analogidir. Mağnîsî analogiyi, iki şey arasındaki ortak anlama dayanarak biri hakkında sabit olan hükmü

¹⁰³ Kâtî, *Şerhu İshâgûcî*, 70-72; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 218-229.

¹⁰⁴ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 185.

diğerine geçirmek şeklinde açıklamıştır. Fakihler buna *kıyas* adını vermektedir.¹⁰⁵ Kâfî analogi konusunu ele almamıştır.

4.4. Burhan ve Beş Sanat Üzerine

Burhan, ilimlerden birine başlanılacağı zaman, bilinmesi gereken mantık terimlerinden biridir. Burhan; kesin bilginin ortaya çıkması için, yakîn ifade eden öncüllerden meydana gelen kıyastır.¹⁰⁶ Yakîn, bir şeyin ancak bu şekilde olabileceğine, gerçeğe uygun ve son bulmasının imkânsız olduğuna inanmaktır. Ancak bu şekilde olabileceği ifadesi ile doğru olma ihtimalini ortadan kaldıran zannı tanımdan çıkarmıştır. Gerçeğe uygun ifadesi cehl-i mürekkeb'i tanımdan çıkarmıştır. Cehl-i mürekkeb ise, ancak bu şekilde mümkün olur tarzında bir inanç olsa da bu işin aslına uygun değildir. Son bulmaz ifadesi ile taklitçinin inancı dışarı da bırakılır. Zira buradaki inanç delilsiz ve son bulması mümkündür.¹⁰⁷

Mağnîsî, burhanı limmî ve innî olarak iki kısma ayırmıştır. Burhanın iki kısma ayrılmasında orta terimin öncüllerde illet olması belirleyici olmuştur. Burhan-ı limmî, orta terimin hem zihinde hem de hariçte, büyük terimin küçük terimdeki varlığı için illet olmasıdır. Burhan-ı innî, ortaterimin sadece zihinde iki öncül arasında illet olduğu kıyaslardır.¹⁰⁸

4.4.1. Yakiniyâtın Bölümleri

Evveliyât: Burada akıl iki taraf arasında sadece akıl ile tasavvur yoluyla hükmeder. Bir ikinin yarısıdır, gibi. **Müşahedât:** Burada akıl ister beş duyu, ister iç duyular olsun fark etmez, duyu vasıtasıyla hükmeder. Güneş aydınlatıcı ve yakıcıdır, gibi. **Mücerrebât:** Bu aklın kesin hüküm vermede gözlemlerin tekrarına ihtiyaç duyduğu önermedir. Sekmunya içmek safrayı kolaylaştırır, gibi. Burada ki hükme ulaşmak için çok sayıda gözlem yapmak gerekir. **Hadsiyât:** Aklın kesin hüküm vermek için gözlemlere ihtiyaç duymadığı önermedir. Ayın ışığı güneşten gelmektedir, gibi. **Mütevâtirat:** Aklın hüküm verirken, çok sayıda kimseden işitme yoluyla o kimselerin yalan üzerine birleşmemelerine

¹⁰⁵ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 187.

¹⁰⁶ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 231.

¹⁰⁷ Kâfî, *Şerhu İsâgûci*, 74.

¹⁰⁸ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 236.

hükmetmesidir. **Kıyası Beraberinde Olan Önermeler (Fitriyyât):** Kendisinden aklın önermenin iki tarafı tasavvuru anında, zihinde yer alan yabancı bir önerme vasıtasıyla hükmettiği önermelerdir. Zihinde var olan bir vasıta (orta terim) sebebiyle dört sayısı çifttir, gibi.¹⁰⁹ Kâtî ve Mağnîsî, yakiniyâtın kısımlarını benzer şekilde ele almışlardır.

Beş sanatın ikincisi cedeldir. Cedel, meşhur öncüllerden meydana gelen kıyastır. Bu şekilde bir kıyasın yapılmasının amacı rakibi ilzâm etmektir. Beş sanatın üçüncüsü hitabettir. Hitabet, zanni önermelerden meydana gelen kıyastır. Bu kıyasın amacı, hatip ve vaizlerin yaptığı gibi, insanları dünya ve ahret işlerinde faydalarına olan şeylere rağbet ettirmek, yöneltmektir. Beş sanatın dördüncüsü şiirdir. Nefsin kendilerinden hoşlandığı veya çekindiği öncüllerden meydana gelen kıyastır. Şarap akıcı bir yakuttur denildiğinde nefis ona meyleder ve içmek ister. Bal acı ve kusturucudur, denildiğinde ise çekinir ve onu yemekten vazgeçer. Beş sanatın beşincisi muğalatadır. Doğruya benzeyen veya meşhur öncüllerden ya da vehmi öncüllerden meydana gelen kıyastır. Hata (galat), şekil ya da mana yönünden olur. Şekil yönünden olan hata; duvarın üzerine işlenmiş olan atın resmi attır, her at kişneyicidir, iki sözü resim kişneyicidir, sonucunu verir. Anlam yönünden hata ise; her insan ve at insandır; her insan attır önermeleri, bazı insanlar attır sonucunu vermektedir. Bu kıyaslardan en güvenilir, burhandır. Zira burhan, yakini öncüllerden oluşmaktadır.¹¹⁰

Sonuç

Mantık ilmi, günümüze kadar medrese eğitim programı içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Medrese eğitim programı içerisinde Kâtibî'nin eş-Şemsiyye risalesi ve Ebherî'nin *Îsâgûcî* eseri önemli bir yere sahiptir. Ebherî'nin eserine çok sayıda şerh ve haşiyeler yapılmıştır ve bu şerh ve haşiyeler medreselerde okutulmuştur. Bu risaleye ilk şerhi on dördüncü yüzyılda yaşamış olan Hüsameddîn Kâtî yazmıştır. *Îsâgûcî*'ye yapılan son şerhlerden biri de Mağnîsî'nin *Muğni't-Tullâb* adlı eseridir. Bu eser, mantık konularını anlaşılır ve özet şekilde ele aldığından dolayı medrese öğrencileri arasında meşhur olan bir eserdir.

¹⁰⁹ Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 238-244; Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 74-75; Kayacık, *Ebherî'nin Îsâgûcî'sinin İlk Şerhleri (XIV-IVI. YY)*, 163-164.

¹¹⁰ Kâtî, *Şerhu Îsâgûcî*, 74-77; Mağnîsî, *Muğni't-Tullâb*, 238-256.

Adem EVMEŞ

Bu çalışmada Mağnîsî'nin mantık görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Mağnîsî'nin görüşlerini tespit ederken, Kâtî tarafından yapılan kaleme alınan şerhten hareketle mantık konularını karşılaştırarak benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaya çalıştık. İçerik bakımından her iki eserde mantığın ana konularını incelemektedir. Tasavvurât başlığı altında kavramlar ve tanım konusu; tasdikât başlığı altında da önerme ve kıyas konusu işlenmiştir. Her iki eserde genel olarak tüm mantık konuları, Ebherî'nin metodunu takip edilerek medrese öğrencilerinin anlaşılabilirliği şeklinde işlenmiştir. Meseleler ile ilgili itiraz ve onlara verilen cevaplara yer verilmiştir. İbn Sinâ sonrası gelenekte olduğu gibi kategorilere yer verilmemiştir.

Mantık konularını ele alınışı bakımından iki eser arasındaki farklılıklara ve benzerliklere bakacak olursak, Mağnîsî tarafından müfret kavramın beş kısımda ele alınırken, Kâtî ise dört kısımda ele almıştır. Diğer yandan kavramların tanımları ve verilen örnekler benzerlik gösterdiği görülmektedir. Mağnîsî ve Kâtî arasında beş tümel kavramın tanımında yer alan 'tümel' kavramının açıklamasında farklılık vardır. Kâtî'ye göre fazlalık iken, Mağnîsî'ye göre ise cinstir ve bu şekilde beş tümeli kapsamaktadır. Mağnîsî, cinsin mertebelerini, ürün ve ayırımın kısımlarını açıklarken, Kâtî de böyle bir açıklama yoktur. Diğer bir farklılık ise döndürme konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık, Mağnîsî'nin ters döndürmenin tanımına yer vermesidir. Son olarak Mağnîsî, tümevarım ve analogi konularına yer verirken, Kâtî de yer almamaktadır.

Benzeyen tarafları ise iki eserin planının yukarıda ifade ettiğimiz farklılıkların dışında hemen hemen aynı olmasıdır. Çünkü ana bölümler, başlıklar oldukça birbirine benzemektedir. Karşılaştırılan şerhler üslup ve içerik bakımından benzerlikler göstermektedir.

Mantık konularını ele alan iki eser, Ebherî'nin risalesini esas aldığı görülmektedir. Mantığın ana konularını ele alırken, açıklanması gerekli görülen yerler daha anlaşılır hale getirilmiştir. İbn Sînâ'nın görüşleri referans alınmış, Fahreddin Râzî gibi aykırı görüşleri savunan düşünürlere yer verilmiştir.

Kaynakça

Bingöl, Abdülkuddûs. *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rifat*. trc. Ali Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Çetin, Ali. *Celaleddin Devvânî'de Mantık Kavramları Tahkik, Çeviri ve Değerlendirme*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015.

el-Kâfî, Hüsâm. *Şerhu Îsâgûcî*. thk. Kasım b. Naim el-Hanefi. Beyrut: Daru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 2015.

el-Mağnîsî, Mahmud Hasan. *Muğni't-Tullâb*. thk. İsam b. Mühezzeb es-Subui. Beyrut: Dar-ı Beyrut, 1430/2009.

Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitâbu'l-Kiyâs'i-Sâğîr* (Küçük Kıyas Kitabı, Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri, içinde; nşr. M.T. Küyel. Ankara: A.K.D.T.Y.K. Yayınları, Fârâbî Külliyyatı, Sayı: 1, 1990. Grünberg, Teo. *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Hanoğlu, İsmail. *Fahrüddîn er-Râzî'nin Kitâbu'l-Mulahhas Fi'l-Mantık ve'l-Hikme Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

İbn Sînâ, Ebu Ali. *en-Necât*. trc. Kübra Şenel. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

İbn Sînâ, Ebu Ali. *İşaretler ve Tembihler*. trc. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2013.

Kayacık, Ahmet. *Ebherî'nin Îsaguci'sinin İlk Şerhleri (XIV-IVİ. YY)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.

Kömürcü, Kamil. *Esîruddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*. Ankara: Yayınevi Yayınları, 2010.

Kuşlu, Harun. *Nasîruddin Tûsî'de Önergeler Mantığı*. İstanbul:Klasik Yayınları, 2017.

Öner, Necati. *Klasik Mantık*. İstanbul: Divan Kitap, 2011.

Öner, Necati. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*. İstanbul: Divan Kitap, 2012.

Adem EVMEŞ

Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Notos Kitap Yayınları, 2011.

Özpilavcı, Ferruh. *Ebherî İsbâgûcî ve Şerhi*. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.

Râzî, Kutbuddîn. *Tahrîrû'l-Kavâidi'l-Mantukiyye fî Şerhi'r-Risâleti'ş-Şemsiyye*. thk. Muhsin Bidarfer. Kum: Menşûrât-ı Bîdâr, 1426/2005.

Türker, Ömer. "Tarif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 28. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Mahmoud Hassan el-Magnisi's Understanding of Logic

Adem EVMEŞ*

Extended Abstract

Mahmoud Hassan al-Magnisi, is a logician who passed away in 1221 AH. He is known for his scholium Mugni't-Tullâb on the epistle İsbagoci of al-Abhari. The logic epistle called Isagoge written by al-Abhari was taught in madrasas for many years. Therefore, this epistle attracted the attention of logicians. As a result of this interest, annotations and scholiums were written on this epistle. In this study, we tried to put forward the opinions of Magnisi on concepts, propositions and reasoning. We tried to reveal the changes, similarities and differences that occurred over time by including the views of Qati, the first scholiast.

Magnisî dealt with the issues of logic in the context of conception and attestation. While the inceptions of the concepts are of imagination the intention are the definition. The inceptions of the affirmations are the propositions. Their intention is the analogy. Magnisi first addressed the issue of the concept. He first addressed the issue of denotation in this issue. Denotation is the state of a thing by wich knowing it would also knowing another thing. Denotation is divided into two parts as verbal and nonverbal. Each of these was examined in three parts as mental, natural and vaz'i. It is the verbal vaz'i that comes to mind when denotation is mentioned in logic. This type of denotation is discussed in three parts: reconciliation, tazammun and iltizami. Magnisi explained these types of denotations and gave importance to controversial issues on this subject.

* Instructor, Ministry of Education, ademevmes_71@hotmail.com

Magnisi explained the concepts after addressing the issue of denotation. The concepts explained by Magnisi are mufrat (simple), murakkab(compound), partial, universal, zati (self) and arazi (relational). Mufrat means that it does not denote a part of the meaning even partially. Murakkab means that a part of the meaning denotes a part of the meaning. Partial is the thing that prevents more than one thing to have in common on itself. Universal is the one that does not interfere with the commonness. While zati involves in the truth of individuals arazi is the one that does not involve in it. Another issue discussed in terms of concepts is the five universal. As is the case with tradition of logic, Magnisi has discussed the five integrations as follows; type, species, distinctions, virtue and correlations. He then addressed the issue of definition. Definition is the word that indicates the nature of something. Magnisi, when addressing the issue of definition, made a definition according to five divisions of universal. The definition is divided into two parts as had and picture. Each of these is divided into two as full and nakis(missing).

Magnisi addressed the subject of propositions after addressing the concepts. The proposition has generally been expressed as the promises that is likely to be true or false. Propositions have been treated as predicated, conditional, positive-negative and singular, walled and ambiguous. Predicated propositions are propositions that have two singular sides. If the two sides are not singular, it becomes a conditional proposition. Conditional propositions are divided into two parts as contiguous and discrete conditional. The proposition is positive if the subject states a provision in the form of predicate, or negative if it does not. The proposition is singular if the subject is a single person. If the subject of the proposition is not a specific partial and individual, but rather an indefinite, universal, and the quantity of the members of the subject is explained as universal and partial, then the proposition is called mahsure or musevere. If the person in the proposition is not specific or if the judgment is not on all or part of the individuals or at least some of them, the proposition becomes ambiguous(muhmele). Another issue that Magnisi addresses in the matter of proposition is the elements that make up the proposition. Predicate propositions consist of subject, predicate and bond. Conditional propositions are composed of preceding and auxiliary. The last issue Magnisi dealt with on the subject of propositions is inter-propositional relations. On the subject of inter-propositional relations, contradiction and spin are discussed.

Adem EVMES

Magnisi has given a place to analogy in reasoning. The comparison is such a promise made by propositions that when this promise is accepted, another promise is required by its nature. The comparison is divided into two parts as definite (iktirani) and elective (exceptional). If the same or contradictory of the result is in deed not included in the comparison, it is called the exact comparison. If the same or contradictory of the result is in deed included in the comparison, it is called the exact comparison. The comparison consists of the middle term, the major term and the minor term. The premise where the small term is located is called the small proposition, the premise where the big term is located is called the big proposition. It is called the carine and mode (darb) where the small and large propositions are combined with respect to totality and partialism; positivity and negation. Another issue that Magnisi deals with in comparison is the forms of comparison and the modes that give results. Magnisi has also included induction and analogy in comparison. Induction, based on the multiplicity of the partial entity, is defined as the judgment on universal. Its analogy is to pass the fixed judgment on one to the other based on the common meaning between the two things.

Magnisi has finally addressed five art subjects. Five art topics; burhan, cedel, oratory, poetry and mughalata are covered. The comparison that consists of close proposition is called burhan. Burhan is divided into two as inni and limmi. The proposition that make up the burhan are called close proposition . These are the propositions of the previous, the observation, the mujerrebat, the hadsiyyat, the mutevatirat and the ones that accompany them. Cedel is the comparison made up of famed predecessors. Oratory is the comparison made up of doubtable propositions. Poetry is the comparison of propositions that the ego likes or fears. Mughalata is a comparison made up of propositions that are similar to truth or famous or vehmi predecessors. Error (galat) happens in terms of shape or meaning. The most reliable comparison of the Five arts is burhan. Because burhan is composed of close propositions.